

UČESNIČKO POSMATRANJE KAO ISTRAŽIVAČKA METODA U ANTROPOLOGIJI: PREDNOSTI I OGRANIČENJA

Ljubiša Zlatanović

Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Sažetak

Zainteresovani za razne aspekte čoveka i njegovog postojanja, antropolozi su izgradili veliki broj kvalitativnih i kvantitativnih istraživačkih pristupa, strategija, metoda i tehnika za empirijska istraživanja kako prošlih tako i sadašnjih fizičkih i sociokulturnih odlika ljudi – njihovih razlika i sličnosti, posebnosti i univerzalnosti – od kojih se mnoga sprovode u prirodnim okolnostima. Ističući važnost istraživačkog pitanja kao polazne tačke u izboru odgovarajuće metode istraživanja u antropologiji, rad se fokusira na razmatranje učesničkog posmatranja kao posebnog tipa opservacione metode prikupljanja podataka u antropologiji – posebno u kulturalnoj (socijalnoj) antropologiji i etnologiji. Glavna *svrha* rada je (1) da ukaže na prednosti i ograničenja ove metode i (2) da sugeriše načine na koje se ta metodološka ograničenja mogu umanjiti. U *zaključku* se ističe da je središnji metodološki problem ove vrste istraživanja uravnotežavanje odgovarajuće subjektivnosti sa odgovarajućom objektivnošću posmatrača-kao-učesnika.

Ključne reči: učesničko posmatranje, metoda posmatranja, metodologija, antropologija.

Antropologija postavlja pred čoveka veliko ogledalo da se u njemu ogleda sa svim svojim višestrukim razlikama.

Klajd Klakhon

Uvod

Antropologija je komparativna, kros-kulturalna i multimetodska nauka neophodna za *celovito* razumevanje čoveka i njegovog razvoja, prirode i uslova ljudske egzistencije. Iako na pitanje šta je čovek i koje su njegove odlike i mogućnosti (kao i granice) nastoje da odgovore i druge nauke, *specifičnost* antropologije oduvek se ogledala u tome što je interesuje „šta je to svojevrsno u načinu ljudskog postojanja i šta održava kontinuitet ljudske vrste, ali i kako objasniti razlike među ljudima i različite načine ljudskog života“ (Golubović, 1997:7).

Antropologija je ujedno društvena i prirodna nauka. Podeljena na dve grane, koje se sinonimima označavaju kao fizička (somatska) i kulturalna (socijalna) antropologija, ona je tradicionalno težila da poveže u obuhvatnu celinu znanja do kojih dolaze prirodne (biološke) i društvene (humanističke) nauke da bi utvrdila povezanosti između bioloških i sociokulturnih dimenzija ili karakteristika ljudskih bića (Zlatanović, 2011). Tako, ma kako bila specifična kada se služi prikupljenim podacima, *krajnji cilj* antropologije oduvek je bio da bude obuhvatna i integrišuća nauka koja koordinira i sintetiše, koja nastoji da razume kako se različite specijalizovane oblasti znanja povezuju time što su sve one, u suštini, delovi *čoveka* kao sveprožimajućeg predmeta izučavanja (Kreber, 1972).

Međutim, kao što su neki savremeni antropolozi naglasili (npr. Fabijeti i sar., 2002), takva težnja govori, pre svega, o višestranosti prirodi i širokim vidicima antropologije kao nauke, a ne o tome da je ona nekakva „nadnauka“. U širokom i dinamičnom polju razvoja antropologije i dalje postoji ambicija da se opiše ceo raspon čovekove osobenosti i delatnosti, odnosno da se čovek prouči u svojoj raznovrsnosti. Ipak, od svog nastanka do danas antropologija je pretrpela različite promene, a jedna od najistaknutijih upravo je to što je ona vremenom postala skup više specijalizovanih subdisciplina, pa i zasebnih disciplina (Kuper i Kuper, 2009; Scott i Marshall, 2009).

Istraživačko pitanje i izbor metode

Uopšteno, izbor i primena odgovarajuće metode i tehnike antropološkog istraživanja umnogome su određeni *okvirima* problematike pojedine subdiscipline antropologije. Tako, sasvim je razumljivo da će *fizički* antropolozi, koji se interesuju za evoluciju čoveka i razne promene nastale u tom procesu, primeniti u svom istraživačkom radu razne oblike objektivnog merenja i klasifikovanja fizičkih karakteristika koje se pojavljuju u specifičnim populacijama i koje te populacije razvijaju kao rezultat prilagođavanja posebnim sredinskim okolnostima. S druge strane, kulturalni antropolozi i antropološki lingvisti, posvećeni izučavanju i komparativnoj analizi raznih aspekata i tvorevina ljudske kulture, prvenstveno će se osloniti na neke od kvalitativnih metoda da bi opisali i razumeli kulturalne različitosti i složene društvene strukture od kojih su sačinjene zajednice, društva i nacije, kao i odnos između jezika i kulture – odnosno, uslovljenost između datog kulturalnog i odgovarajućeg jezičkog tipa.

Međutim, uprkos razlikama, i jedni i drugi polaze u svom empirijskom radu od definisanja problema i cilja istraživanja – odnosno, od ključnog *istraživačkog pitanja*. Ono je važno jer se neposredno tiče izbora odgovarajuće metode istraživanja u antropologiji (Zlatanović, 2013). S tim u vezi, sa stanovišta savremene metodologije ne postoje „ispravne“ ili „pogrešne“ istraživačke metode. Umesto toga, tačnije je reći da metode mogu biti samo više ili manje *prikladne* za dolaženje do odgovora na osnovno istraživačko pitanje (Flick, 1998; Willig, 2008). Tako, umesto neplodne rasprave o jednoj pravoj metodi, danas je sve više u središtu pažnje konstruktivnije pitanje o tome *koja* metoda je najbolja za *koje* istraživačke ciljeve (Fajgelj, 2005). Jer, metode su samo sredstva ili „putevi do cilja“ (Kvale, 1996: 278). Zato, u svakom istraživačkom projektu, izboru metode uvek treba da prethodi istraživačko pitanje – jedni ili više takvih pitanja.

Učesničko posmatranje kao metoda istraživanja

Neposredno posmatranje je najstarija i najopštija metoda prikupljanja empirijskih podataka. Ono je deo širokog opsega istraživačkih aktivnosti. Nije nužno povezano sa nekim određenim nacrtom istraživanja, pa se zbog svoje fleksibilnosti može primenjivati u različitim okvirima istraživanja.

Učesničko posmatranje (sinonimi su „posmatranje sa učešćem“ i „posmatranje i učestvovanje“) predstavlja poseban tip opservacione metode prikupljanja podataka u socijalnim naukama – posebno u kulturalnoj antropologiji i etnologiji. U antropološkoj tradiciji, izraz „učesničko posmatranje“ postao je gotovo sinonim za *etnografsku* metodu i savremeno teoretsko antropološko istraživanje. Istorijski posmatrano, britanska škola socijalne antropologije, čiji je najbliži ekvivalent u američkoj antropologiji je kreativna antropologija, naročito se služila mogućnostima ove metode. Posvećena istraživanju različitih kultura i društava u svetu, ona je dala niz klasičnih etnografskih dela, zasnovana na obimnoj dokumentaciji i dnevničkim beleškama o kulturnoj i socijalnoj raznolikosti, koja su se pokazala kao najtrajniji doprinos socijalnoj i kulturalnoj antropologiji XX veka (Kuper i Kuper, 2009; Scott i Marshall, 2009).

Iako se razlikuje od neposrednog posmatranja u raznim aspektima, učesničko posmatranje se može smatrati jednim specifičnim oblikom neposrednog posmatranja. Sprovodi se u prirodnim okolnostima objekata posmatranja tako što istraživač postaje posmatrač-učesnik, privremeni član određene sociokulturalne sredine. U svom klasičnom obliku, učesničko posmatranje pretpostavlja jednog samostalnog istraživača koji provodi duže vreme među ljudima koje želi da proučava, učestvujući u njihovim svakodnevnim aktivnostima (Fabijeti i sar., 2002). Intenzivnim uključivanjem u postojeće okolnosti i dešavanja i saživljavanjem sa predmetom proučavanja, istraživač-posmatrač pretpostavlja da će na takav neposredan, sistematski i detaljan način – *in situ* – unaprediti razumevanje ispitivane pojave, odnosno date oblasti proučavanja (kao što su, na primer, razne profesionalne, religijske, kulturalne ili devijantne grupe). Tako, *cilj* učesničkog posmatranja je da se dublje i celovitije razume osobenost i funkcionisanje određene sociokulturalne sredine i ljudi u njoj sa njihovog sopstvenog gledišta (Fajgelj, 2005).

Za razliku od različitih varijanti neučesničkog posmatranja, u učesničkom posmatranju kao više *interaktivnom* pristupu istraživač podstiče razgovor i ponaša se tako da se što više približi članovima zajednice ili grupe koju istražuje. On usvaja ulogu subjekta u okviru istraživane situacije, prirodnog okruženja u kojem se istraživanje sprovodi, i „u obavezi je da u izveštaju iz istraživanja obrazloži svoj izbor određene uloge i opiše način na koji ju je sproveo“ (Đurić, 2013: 160).

Diskusija

Ukoliko se antropolog, u skladu sa svojim istraživačkim pitanjem i opštim ili specifičnim ciljevima istraživanja, odluči za primenu učesničkog posmatranja, on mora biti upoznat kako sa prednostima tako i sa ograničenjima ove kvalitativne metode istraživanja.

Brojne su prednosti ove kvalitativne metode. Najpre, iako zahtevna, osnovni principi ove metode su jednostavni a prikupljeni podaci su neposredni, izvorni i „ekološki validni“, jer se istraživanje sprovodi u prirodnom okruženju – za razliku od veštačkih uslova laboratorije. Kao interaktivni i dinamični pristup, učesničko posmatranje pruža mogućnost istraživaču da, vođen svojim postavljenim istraživačkim pitanjem, sistematski i celovito (holistički) sagleda predmet svog proučavanja iz različitih uglova, u prirodnom kontekstu u kojem se odvija. Ono se primenjuje nezavisno od teorijskih postavki ili gledišta istraživača. Upravo zato što se podaci dobijaju neposredno, „iz prve ruke“, ova metoda se uobičajeno smatra posebno pogodnom i korisnom za antropološka, etnološka i druga *terenska* istraživanja. Na primer, korisno je proučavanje različitih interakcija u okruženju gde žive ljudi koji su zbog kognitivnih oštećenja smanjeno sposobni da se verbalno izraze. Pored toga, prednost ove metode je i to što prilikom njene primene nema unapred određenih ograničenja šta će se posmatrati, što je fleksibilna i nema strogo definisan kraj istraživanja.

Osim toga što je, u odnosu na druge metode, učesničko posmatranje manje usredsređeno na problem, kao glavna ograničenja ove metode uobičajeno se ističu to što (1) traje dugo, (2) postoje pojave i problemi u čijim istraživanjima se ne može primeniti (iz etičkih, profesionalnih, pa i pravnih razloga) i (3) veoma je zahtevna za istraživača (npr., Fajgelj, 2005; Halmi, 2005; Milosavljević, 2013; Šušnjić, 1973).

Ovo poslednje ograničenje posebno je važno i podrazumeva sledeće: (1) primena ove metode zahteva od posmatrača da izvesno vreme napusti uobičajeni način života i uključi se u sasvim drugačije životne situacije; (2) istraživač mora biti prihvaćen kao „prirodni“ deo socio-kulturalnog konteksta koji proučava; i (3) istraživač mora da sačuva objektivnost posmatranja i opisivanja pojava. U vezi sa pitanjem *objektivnosti* posebno treba naglasiti da je glavni metodološki problem (dilema) ovog načina istraživanja *uravnotežavanje* odgovarajuće subjektivnosti (posmatrač je osnovni merni instrument posmatranja, subjektivnost opisa, uticaj teorijskih postavki istraživača kao i uticaj ličnosti i ponašanja istraživača) sa odgovaraju-

ćom objektivnošću posmatrača-učesnika (nepistrasno posmatranje, beleške zasnovane na opisivanju činjenicama, samorefleksivna distanca istraživača).

Zaključak

Kao naučna disciplina koja nastoji da zahvati *različite* aspekte čoveka i njegovog iskustva, antropologija se odlikuje veoma širokim opsegom pitanja i tema, pristupa i metoda istraživanja. Ova obuhvatnost i različitost objašnjava se jednostavno time što je predmetna građa antropologije ogromna i raznovrsna. Ona obuhvata ujedno fizičku i sociokulturalnu stranu čoveka a karakteristike društva i kulture istražuje kako na niskom tako i na visokom stupnju razvoja, i kako u lokalnim tako i u globalnim okvirima.

Da bi proučavala ljudska bića u njihovoj složenosti i različitosti – uključujući njihovo poreklo, fizičke karakteristike, sociokulturalne tradicije i iskustva – antropologija danas mora da unapređuje i umnožava svoja istraživačka sredstva (Zlatanović, 2013). A to znači da ona mora da primenjuje kako kvantitativne tako i kvalitativne metode i tehnike, koje su prikladne za rešavanje različitih istraživačkih pitanja (Ingold, 1994). U metodološkom pogledu, ta pitanja su važna zato što se neposredno tiču *izbora* odgovarajućeg pristupa i metoda istraživanja u antropologiji.

Metoda učesničkog posmatranja ima dugu tradiciju u antropologiji i etnologiji. Ona ima svoje nesumnjive prednosti, ali isto tako i određena ograničenja. Kao i kod većine kvalitativnih metoda istraživanja, glavno ograničenje povezano je sa pitanjem kako uskladiti objektivnost posmatranja sa subjektivnošću posmatrača-učesnika.

Međutim, iako se učesničko posmatranje uobičajeno određuje kao kvalitativna metoda istraživanja, ona isto tako može uključivati kvantitativne dimenzije. Naime, ova metoda može pružiti antropološkim istraživačima mnogo vrednih uvida koji se kasnije mogu testirati kvantitativnim tehnikama (Perry i Perry, 2009). Upravo je uključivanje određenih oblika kvantifikacije koristan način na koji se može umanjiti dilema koja prati ovu istraživačku metodu – dilema (problem) subjektivnosti naspram objektivnosti.

Literatura

- Đurić S. Istraživanje bezbednosti: kvalitativni pristup, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2013.
- Fabijeti U, Maligeti R, Matera B. Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog, Clio, Beograd, 2002.
- Fajgelj S. Metode istraživanja ponašanja, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2005.
- Flick U. An Introduction to Qualitative Research, Sage, London, 1998.
- Golubović Z. Antropologija u personalističkom ključu, Gutenbergova Galaksija, Beograd, 1997.
- Halmi A. Strategije kvalitativnih istraživanja u primenjenim društvenim znanostima, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2005.
- Ingold T. (Ed.) Companion Encyclopedia of Anthropology, Routledge, New York, 1994.
- Kreber A. L. (Ur.) Antropologija danas, Vuk Karadžić, Beograd, 1972.
- Kuper A, Kuper Dž. Enciklopedija društvenih nauka, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Kvale S. The 1000-page question. Qualitative Inquiry. 1996; 2 (3): 275-284.
- Milosavljević M. Socijalna istraživanja, Službeni glasnik i Fondacija Solidarnosti Srbije, Beograd, 2013.
- Perry JA, Perry EK. Contemporary Society: An Introduction to Social Science, Pearson Education, Boston, 2009.
- Scott J, Marshall G. Oxford Dictionary of Sociology, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Šušnjić Đ. Kritika sociološke metode, Gradina, Niš, 1973.
- Willig C. Introducing Qualitative Research in Psychology, Open University Press, Maidenhead, 2008.
- Zlatanović Lj. Razumevanje kognicije: integrativni pristupi, Filozofski fakultet, Niš, 2011.
- Zlatanović Lj. Istraživačko pitanje kao polazna tačka kvalitativnog istraživanja u antropologiji. Program i izvodi saopštenja sa 52. Kongresa Antropološkog društva Srbije sa međunarodnim učešćem, Novi Sad, 2013; str. 129.

PARTICIPANT OBSERVATION AS A RESEARCH METHOD IN ANTHROPOLOGY: ADVANTAGES AND CONSTRAINTS

Ljubiša Zlatanović

Summary

Intrested in various aspects of man and his existence, antropologists have developed a large number of qualitative and quantitative research approaches, strategies, methods and techniques for empirical studies both past and present physical and sociocultural features of humans – their differences and similarities, particularities and universals – many of which take place in natural settings. Emphasizing the importance of research question as a starting point in the choice of proper method of research in anthropology, the paper is focused on consideration of the participant observation as the particular type of observational method of data collection in anthropology – particulary, in cultural (social) anthropology and ethnology. The main purpose of the paper is (1) to point out the advantages and constraints of this method and (2) to suggest the ways in which these methodological constrains could be minimize. In conclusion, it is stressed that the central methodological problem with this kind of research is balancing adequate subjectivity with adequate objectivity of observer-as-participant.

Key words: participant observation, observational method, methodology, anthropology.